

10. Лободаєв В. Революційна стихія (Вільнокозацький рух в Україні 1917 – 1918 рр.). – К.: Темпора, 2010. – 672 с.
11. Лозовий В. Українська революція та українська ментальність (1917 – 1921 рр.) // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». В 2 Т. Т. 2 – Кам'янець – Подільський, Київ, Нью-Йорк, Острог, 2006. – С. 248 – 254.
12. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. – К.: Темпора, 2003. – В 3 Т. – 608 с.
13. Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. В 4-х Т. 2. – Нью-Йорк, 1979. – 425 с.
14. Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. В 4-х томах. – Т. 4. / Упорядн. В.Сергійчук. – К.: П. П. Сергійчук М. І., 2006.– 704 с.
15. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан : трагедія українського державника.– К.: Темпора, 2004. – 416 с.
16. Середа М. Отаманщина. Отаман Біденко // Літопис Червоної Калини – 1930. – Ч. 6. – С. 17 – 20.
17. Солдатенко В. Винниченко і Петлюра : політичні портрети революційної доби. – К.: Світогляд 2007. – 621 с.
18. Стахів М. Україна в добу Директорії УНР. – Торонто, 1968. – У 8 Т. Т.2. – 248 с.
19. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917 – 1921) : Наукове видання. – К., 2007. – 536 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Митрофаненко Юрій Станіславович – здобувач кафедри історії України Дніпропетровського Національного університету імені Олеся Гончара, вчитель історії Первозванівської ЗШ I – III ст.

Наукові інтереси: проблеми селянського повстанського руху в Україні в період Української революції 1917 – 1921 рр.

ПСИХОСОМАТИЧНІ МАРКЕРИ ПОЕТИКИ (НА МАТЕРІАЛІ МЕГАТЕКСТУ В. ВИННИЧЕНКА)

Сергій МИХИДА (Кіровоград)

У статті на матеріалі епістолярію, спогадів та малої прози В. Винниченка розглядаються особливості психосоматичної сфери особистості письменника та їхній вплив на художність.

Ключові слова: психопоетика, мегатекст, темперамент, особистість.

The author deals with the problem of psychosomatic atmosphere of writer's personality and of its influence on the artistic value on the material of V. Vynnychenko's letters, memories and short stories.

Key words: psychopoetry, megatext, temperament, personality.

Здавалося б, проблему психологічного портрета Володимира Винниченка можна було б уважати вичерпаною. Свідчення Євгена Чикаленка, Юрія Тищенка, Розалії Ліфшиць та інших його сучасників: рідних друзів, знайомих, характеристики на зразок «натура як у тура», «infant teyble», наукові оцінки нинішніх літературознавців (Л. Мороз, В. Панченко, Г. Сиваченко та ін.) – усе це наразі свідчить і про унікальність

об'єкта дослідження, і про інтерес до нього, і про досить високу порівняно з іншими українськими митцями слова, якщо не зважати, звичайно, на психоаналітичні студії про Т.Г. Шевченка, міру осмисленості на рівні синтезу з психологічною наукою. Та все ж говорити про можливість побачити психічну іпостась митця сповна, вважаємо, завчасно.

Тож поставимо за мету цієї розвідки лише чергову спробу окреслити окремі штрихи до образу непересічного українця. Пам'ятаючи про жанр літературного портрета, який свого часу був досить впливовим джерелом розуміння природи художності того чи того автора, вестимемо мову про психологічний портрет особистості творця літературного явища. Його бачення – це ще одна можливість пізнати таємницю й зануритися в таїну мистецтва слова. Об'єктом студії обираємо матеріал надзвичайно вдячний для розкриття досить тонкої субстанції: психічного буття митця, яка є організаційною силою творення художніх явищ. У своїх попередніх розвідках ми назвали його мегатекстом: усім обширом вербальної інформації, що уможлиблює реконструкцію психологічного портрета письменника. Це – мемуари в найширшому розумінні (щоденники, епістолярій, записники, спогади тощо) і літературні тексти, які мають ознаку відтворення власних психологічних характеристик. Мегатекст В. Винниченка в цьому значенні – унікальний. І творчий доробок, і мемуари по-особливому розкривають особистість автора.

Дослідження окремих аспектів психіки митців слова межі ХІХ – ХХ століть (І. Франко, М. Коцюбинський, О. Кобилянська, Леся Українка, В. Стефаник) переконують у важливості осягнення як мінімум трьох її сфер: свідомої, підсвідомої та психосоматичної. Не вдаючись за браком текстового простору до розкриття особливостей перших двох (тут знайдеться місце характеру, волі, емоційності, пам'яті, інстинктам, потягам, комплексам тощо), зауважимо вагомість третьої – психосоматичної. Йдеться передусім про темперамент як один із формотворчих чинників поезики.

Продовження розмови про темперамент письменника цього разу зумовлене власне текстовими факторами. Аналіз малої прози В. Винниченка, визнаної уже І. Франком, високо оціненої М. Зеровим та пізнішими дослідниками, переконує в її експлікаційній прозорості, інформативності щодо психотруктури автора. Підтвердження цьому знайдемо в письмових свідченнях сучасників та авторських мемуарних текстах: щоденниках, епістолярії. А власне художні явища засвідчують ряд домінант, які мають відверто психоавтобіографічний характер і дають змогу виявити особливості темпераменту митця та їхній вплив на художність.

Недаремно вже перша серйозна літературно-критична оцінка Винниченкової «Сили і краси», знана й неодноразово цитована, має відверто психологічний характер, а особливості художності початківця вмотивовуються тут особливостями його психіки: «Серед млявої, тонко-артистичної та малосилої, або ординарно шаблонової та безталанної

генерації сучасних українських письменників раптом виринуло щось таке *дуже, рішуче, мускулисте і повне темпераменту*, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, а *сипле його потоками, що не сіє крізь сито, а валить валом*, як саме життя, всуміш українське, московське, калічене і чисте, як срібло, що не знає меж своїй обсервації і границь своїй пластичній творчості» [11, с. 20]. (Курсив наш – С.М.). Як бачимо, літературний критик зауважує психосоматичні характеристики письменника-дебютанта і вказує на їхні наслідки, виявлені в художньому тексті. Це й не дивно, адже ще за 8 років до цитованої статті в трактаті «Із секретів поетичної творчості» вчений не лише засвідчив інтерес до психологічної науки, що активно розвивалася, але й наголошував на синтезі з літературознавчою, на неможливості існування другої без першої. Недаремно автор одним із перших своїх завдань вважає необхідність заявити про «загальнопсихологічні основи, які мають *рішучий вплив на процес поетичної творчості*» [12, с. 65]. (Курсив наш – С.М.).

Тож і наше завдання безпосередньо стосується такої кореляції, як зауважувалося вище, на рівні темпераменту митця. Аналіз мегатексту В. Винниченка переконує в складності його (темпераменту) структури. Поверховий погляд засвідчує домінування холеричної складової. Це й не дивно, адже для цього типу притаманна сильна, неврівноважена, рухлива нервова система, яка відзначається перевагою збудження над гальмуванням. Холеричний темперамент вирізняється циклічністю та імпульсивністю, які неодноразово демонстрував В. Винниченко у своїй і літературній, і громадській діяльності. Холерик може повністю віддатися справі, завзято працюючи, енергійно переборюючи труднощі в досягнення мети, і раптом усе кинути. Приказка «хто швидко сіє, той швидко збирає», здається, саме про холериків. Недарма, коли за В. Винничком було встановлено негласний нагляд поліції, то в документах Київського жандармського управління він проходив під кличкою «Скорий» [7, с. 32].

Не менш вагомою в структурі темпераменту В. Винниченка є й сангвінічна складова, типологічно близька до холеричної на рівні емоційності (відмінність між цими типами полягає в її мірі: холерик – високий, сангвінік – низький). Згідно з класифікацією Г. Айзенка обидві складові засвідчують здатність їхніх носіїв до активної дії, що також підтверджується загальновідомими біографічними фактами та художньою їх трансформацією в літературних та публіцистичних текстах.

У той же час мегатекст В. Винниченка рясніє маркерами тривожності, песимізму, схильності до глибоких роздумів, чутливості, емоційності, що є поруч із іншими рисами – ознаками меланхолійного типу темпераменту, та розважливості, принциповості, упертості, стійкості й спокійності – ознаками флегматика. Усі ці ознаки характеризуються відомим німецько-британським психологом як слабкість вищої нервової діяльності у першому варіанті (меланхолік) та інертності – у другому (флегматик).

На перший погляд, шукати схожості з авторською особистістю в цьому разі годі. Але це тільки на перший погляд. Глибоке прочитання мегатексту митця засвідчує досить цікаву психологічну ситуацію, яка свідчить про амбівалентність його особистості. Тож парадоксальність його мистецького хисту, засвідчена Л.З. Мороз у відомій монографії «Сто рівноцінних правд: Парадокси драматургії В. Винниченка», цілком вмотивовується структурою психіки В. Винниченка, яка виявляється в його творчості.

Розглянувши відоме «коло Айзенка», яке дає уявлення про взаємодію визначальних вимірів особистості, переконуємося в точності наших оцінок на рівні холерично-сангвінічному. Адже й імпульсивність, і висока збудливість, і дратівливість, й образливість, і непостійність, і піддавання настрою, і висока активність, що вирізняють холерика, і контактність, відкритість, ініціативність, що виокремлюють сангвініка, – усе це риси В. Винниченка-екстраверта. Наявність у психосоматичній іпостасі письменника паралельно з цим інтровертних меланхолійно-флегматичних рис оприявнює неординарність Винниченка-особистості, що відбилося в його творчості.

Така кореляція несумісних у межах психологічної норми характеристик дає підстави віднести Володимира Винниченка до осіб циклотимного типу. Характерними для нього, за Е. Кречмером, є такі риси, як величезна екстенсивність роботи, прагнення до узагальнень та опису конкретного наукового матеріалу, а також схильність до всього чуттєвого [6, с. 171]. Особи циклотимного типу схильні до змін настрою, вони досить чутливі до стану довкілля (природа – погода – стан здоров'я), здатні швидко переходити від пасивного безпосереднього споглядання до активної популяризації здобутих ними знань, концепцій, ідей.

Циклотимність Володимира Кириловича можна пояснити, насамперед, перепадами в його стані здоров'я. Іноді він почував себе «хворим, у якого одна мрія: заснути цю ніч і не качатись до ранку з розплющеними очима. У якого одне бажання: могти завтра прожити до вечора без головної болі» [10, с. 16].

Про перепади в настроях та залежність праці від самопочуття він зізнається в листі до Є. Чикаленка із санаторію в Німеччині: «Та взагалі у мене зараз страшенно філософський погляд на світ, в душі стоїків, — абсолютно все байдужим, нецікавим здається. Мене ніщо не здивує і не захопить. Що ж до кохання і взагалі полових питань, то я зараз надзвичайно моральний. І (широ кажу) просто не розумію, як то можуть люди кохатися, можуть виробляти якісь акти. Це мені здається таким зайвим, гидким, брудним, що я цілком тепер розумію і проповідь Толстого, і моральність всіх добродійних, які сердяться на других за те, що самі не можуть. Якби я міг, я б тепер написав щось в душі Сергія [Єфремова] і обрадував його хоч раз. Та на жаль не втну». Проте навіть у стані філософських роздумів він не втрачає грайливого оптимізму: «А як зможу втнути, то, певне, цей рідкий

стан мій зникне і я, навпаки, цілком зрозумію знову тих, які виконують закон природи як найінтенсивніше й екстенсивніше» (лист від 10 березня 1910 року) [10, с. 31].

В. Винниченко несвідомо відчував свою циклотимність. У листі до Розалії Ліфшиць від 21.08.1914 р. він аналізує свій стан, асоціюючи його із довкіллям: «У нас вітер і холодно. Я сиджу в хаті і слухаю, як плаче хвора дитина за стіною. Сонце світить в вікна, і на столі хитаються тіні дерев з вулиці. Дзвінко й сухо цокотять за вікнами ноги прохожих по дошках. Сумно й самотньо. Вітер гудить і шелестить жовтіючим листом. Моя втома і слабкість не проходять. Я не знаю, що це таке. Стараюсь не піддаватись, і нема сили. Піду зараз у місто, буду ходити. Писать більше не можу, бо – писатиму нудну дурницю. Але ти не турбуйся, – в цій утомі є й хороше: ніжний сум і солодка безвладність. Я наче безвольно сунуь кудись, і те, що нічого не можу зробити проти – є дуже приємне» [8, с. 71].

У Щоденнику письменник ретроспективно порівнює себе то з «диким кабаном», то із «сухою билинкою»: «...Я був як поле-цілина, яке буйно і щедро давало свої соки направо й наліво. Тепер треба йому й удобрення, і догляду, і розуму. А для цього насамперед потрібна воля, яка в мене зовсім не вихована, дика, як бур'ян. Вона може кинутись на перепону диким кабаном і зараз же зламатись, як суха билинка» [3, с.85].

Дійсно, інколи він почував себе неприборкано диким – завзято й дуже швидко відповідав на критику новим твором, але бували й періоди занепаду й зневіри, коли вистачало сил лише на емоційні висловлювання обурення на адресу опонентів. Коли Винниченко добре почувався й був упевнений у своїх силах, то демонстрував готовність прийняти критику й відповідати на неї зважено. «До уваги і критики відношусь серйозно й уважно, без сторонності і бажання що б там не було довести своє, – читаємо у листі до Чикаленка. – Але досі, мушу сказати, в моїх поглядах ще ніхто не міг мене збити» [9, с. 214].

Проте є в нього й такі зізнання: «...я стомився. Кожну річ, яку я задумую для української публіки, я мушу перш усього перевірити, чи не викличе вона по головного обурення. І вже через це одне та річ стає нудною для мене, я кидаю її. Потім мені надокучили нотації критиків. Який би поганенький критик не був, він вважає за свій обов'язок за добрий тон, вилаяти мене (не розібрати думку, образ, картину, а тільки вилаяти). [...] Це стало таким уже звичним і банальним, що я просто не можу читати українських «критиків». І мені хочеться спочити, зникнути, щоб мене забули і я забув усю цю дріб'язковість, злобність, роздратованість» [9, с. 201]. У такі моменти, як зауважує Григорій Костюк, Винниченко «самоізолюється від цілого світу, намагається не мати ні з ким контактів, жити з книгами, власними роздумами, з самим собою» [4, с. 13].

Зрештою, письменника рятувала творчість. А компенсацією за неприємні відчуття від докорів критиків було те, що його твори не залишалися «під сукном», а доходили до читачів.

Циклотимність Володимира Винниченка, а в цілому і його життя викликає в нас асоціації з міфом стародавніх греків про Фенікса. Смысл цього вічного двигуна пояснює С. Максименко: «Енергія задачі і натхнення під час її розв'язування відновлює витрачену енергію. Навіть більше — ці дії створюють прибуток енергії, готовність до продуктивніших дій. Адже натхнення — спалах енергії в ту мить, коли хвиля енергії здіймається до максимуму. Відбувається ніби ядерний вибух. Він і осяює те, що було за межею відомого» [5, с. 612].

Як бачимо, амбівалентність настрою, поведінки, емоційної сфери і, як наслідок, творчої активності/пасивності, натхнення/мовчання, що засвідчені в мемуарних джерелах, очевидні.

Як очевидна і продемонстрована вище амбівалентність ознак типів темпераменту. Хоч холерично-сангвічна складова його психічної іпостасі й видається при цьому домінантною. Безумовно, гіперактивність у літературі й політиці дає для цього усі підстави. Та водночас текстуальний простір мегатексту письменника увиразнює й підсвідоме прагнення до умиротворення на тлі тієї високої динаміки витрат енергії. Психопоетикальний аналіз, на наш погляд, як жоден з інших підходів до літературного твору сприяє розкриттю психічних порухів автора, а їхнє осягнення, за принципом герменевтичного кола, уможлиблює глибше розуміння художніх смислів.

Для прикладу візьмемо кілька творів, типологічно близьких за динамікою перебігу подій, особливістю плину часу та простором, що спонукає до певного ритму внутрішнього буття персонажів і вказує на авторські психологічні домінанти, часто приховані за фабульними перипетіями, ідеологічними орієнтирами, утвердженням/експериментами над «ною» мораллю, виявленням принципу чесності з собою і т.д. й т. ін.

Передовсім, звичайно, «Силу і красу», яку можна вважати своєрідною програмою, кодом не тільки літературної творчості, але й своєрідною матрицею творчої особистості, відбитком психічної іпостасі В. Винниченка. Не можна залишити поза увагою й оповідання «Зіна», «Момент», «Раб краси», «Антрепреньор Гаркун-Задунайський» та ін., у яких опосередковано, але досить яскраво виявляються авторські психічні характеристики.

Оскільки, як зауважувалося, холерично-сангвінічна складова темпераменту В. Винниченка очевидна, актуалізована в дослідницькому дискурсі, зосередимося на антитетичній за виявами, але не менш вагомій за рівнем впливу на творення художності – меланхолійно-флегматичній. Ця іпостась митця досить чітко відбилася в зазначених вище творах насамперед

на рівні зображеного простору, замилювання навколишнім світом, розлогості психологізованого пейзажу й рецепції світу персонажами.

І не має значення, кого із персонажів представляє письменник: злодія Ілька, репетитора, який прямує у віддалене село, робітника, котрий очікує на можливість підзаробити, революціонера, який переходить кордон, – усі вони в перерві між активною дією милуються спокоєм і тишею в природі, демонструючи флегматично-меланхолійні інтенції автора опосередковано: «Тихо-тихо в Сонгороді. Тихо в йому, як і дощик січе день і ніч, як і сніг тріщить під ногою, тихо й тоді, як соловейко захлинається піснею-коханням по садах, по гаях, по зелених дібровах» [2, с. 21] («Краса і сила»); «Вільно й широко розляглися зелені поля, не тіснили їх похмурі ліси, не давили високі гори, і далеко-далеко сягало око вповодж ланів та невеликих гайків, що зеленими вершечками виглядали з ярів та балок» [2, с. 90] («Антрепреньор Гаркун-Задунайський»); або ж безпосередньо на рівні психоавтобіографічної інформації: «Ви уявіть собі: я родився в степах. Ви розумієте, добре розумієте, що то значить «в степах»? Там, перш усього, немає хапливості. Там люди, наприклад, їздять волами. Запряжуть у широкий, поважний віз пару волів, покладуть надію на бога і їдуть. Воли собі ступають, земля ходить круг сонця, планети творять свою путь, а чоловік лежить на возі і їде. Трохи засне, підкусить трохи, пройдеться з батіжком наперед, підожде волів, крикне задумливо «гей!» і знов поважно піде уперед» [2, с. 474] («Зіна»). Відбитком авторського флегматичного Я досить часто у творах постає й образ сонця. «Сонячний супровід» у Винниченка – це, з одного боку, особливий образний антураж зображеного, а з другого – маркер найурівноваженішої з психічних іпостасей митця, сублімація майже невтоленого через безумний темп життя.

Особливе місце в обраному нами ракурсі аналізу має оповідання «Раб краси» і його головний герой Василь. Поведінкові моделі персонажа, на наш погляд, досить виразно передають психологічні характеристики автора твору: «Він сідав десь на горбочку й виймав з-за пазухи якусь паличку, яку довго й ніжно обтирав рукавом свитки. Потім притуляв її до рота, *зітхав*, і від палички в тужливу, ніжну ніч котилися же більш ніжні, більш тужливі звуки» [2, с. 354]. Чи не найпоказовішим інтровертним маркером є сцена в панському саду, де знайшли знесилоного від емоцій, що переповнювали чутливу душу, Василя. Цей образ – класичний зразок глибоких і довготривалих меланхолійних почувань, що їх супроводжує «низький рівень товариськості», «тихе, із завмиранням, мовлення» («Я... – грубо й товсто вирвалося з-під куща, і за ним зачулося шумне й дрижаче зітхання» [2, с. 366]); «низький рівень самооцінки», «пригнічений настрій» («Мені просто сумно. Од усього сумно...» [2, с. 358]) – рис, які, за класифікацією А. Батаршева [1, с. 20–21], належать до меланхолійного типу темпераменту, й у сублімаційній формі виявляють меланхолійну складову авторської психосоматичної іпостасі.

Як бачимо, мегатекст Володимира Винниченка – невичерпне джерело його особистісних характеристик, цього разу ознак темпераменту, які, у свою чергу, сприяють увиразненню художніх прийомів та засобів, використовуваних митцем. Тож пошук психосоматичних маркерів поетики у творах письменника цілком перспективний літературознавчий прийом, який розширює горизонти психопоетичного аналізу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Батаршев А. Психология индивидуальных различий: От темперамента – к характеру и типологии личности / Анатолий Батаршев. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 256 с.
2. Винниченко В. Краса і сила / Володимир Винниченко. – К.: Дніпро, 1989. – 752 с.
3. Винниченко В. Щоденник. 1911 – 1920. – Т. 1 / Ред., вступ. ст. і примітки Григорія Костюка / Володимир Винниченко. – Едмонтон – Нью-Йорк: Видання Канадського Інституту Українських Студій, 1980. – 500 с.
4. Винниченко В. Щоденник. 1921 – 1925. – Т. 2 / Ред., вступ. ст. і примітки Григорія Костюка / Володимир Винниченко. – Едмонтон – Нью-Йорк: Видання Канадського Інституту Українських Студій, 1983. – 700 с.
5. Загальна психологія. / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
6. Загальна психологія: Навч. пос. / За ред. О. Скрипниченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – К.: Академія психологічних наук, 2002. – 464 с.
7. Кульчицький С., Солдатенко В. Володимир Винниченко / С. Кульчицький, В. Солдатенко. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2005. – 376 с.
8. Листування В. Винниченка та Р. Ліфшиць (1914) // Слово і час. – 2000. – №7. – С. 69–73.
9. Листування Володимира Винниченка і Євгена Чикаленка (1902 – 1916). Вступне слово Н. Миронець і В. Панченка // Вежа. – 1997. – № 8 – 9. – С. 187–220.
10. Миронець Н. “Історія наша се... боротьба за національне існування...” (Листування Є.Х. Чикаленка з В.К. Винниченком) // Пам'ять століть. – 2001. – № 6. – С. 3 – 33.
11. Франко І. Новини нашої літератури: Володимир Винниченко. Краса і сила / Іван Франко // Дивослово. – 2005. – № 7. – С. 20–21
12. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Франко І. Твори: У 50-ти томах / Іван Франко. – К., 1981. – Т. 31. – С. 45–71.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Михида Сергій Павлович – кандидат філологічних наук, професор кафедри української літератури КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: особистість автора, психопоетика, література доби модернізму.